

Shahid Bahonar
University of Kerman

Journal of Iranian Studies

ISSN: 1735 - 0700

Journal of Iranian Studies

Investigating the Myth of Water and Fire in Azerbaijani Nokhodi (Chickpea) Folklore Based on Pierce's Semiotics

Zahra Hosseiniiazam¹ | Hossein Ardalani²

1. Ph.D. Candidate, faculty of Arts, Islamic Azad University, Tehran, Iran. E-mail:
Zh978181@gmail.com

2. Associate Professor, Department of Philosophy of Art, Hamedan Branch, Islamic Azad University, Hamedan, Iran. E-mail: h.ardalani@iauh.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received
2024 November 26
Received in revised
2025 February 11
Accepted
2025 May 18
Published online
2025 June 22

Keywords:

Fire myth,
Nokhodi (Chickpea) folklore,
Pearce semiotics,
Symbol,
Water myth.

ABSTRACT

Purpose: Popular myths are usually bordered by the mythical world; the myth of water and fire is one of the most important Iranian myths. In the Nokhodi folklore, the birth and continuation of life is related to water and death and the proof of the truth in relation to fire. The present study seeks to explain based on the theories of Pearce's semiotics how the mythological symbols and signs of water and fire have emerged in this Legend to understand the mythological beliefs of the Azerbaijani people.

Method and Research: In this study, the information is collected in a library and the research is carried out in a descriptive _analytic way, relying on the Pearce symbolism pattern, in which the creation of the signs of the myth of water and fire is described and analyzed in the Nokhodi folklore, and it is explained which of the forms of the symbols of water and fire are symbolic and symbolic.

Findings and Conclusions: According to the findings the creation and reproduction of water has been known to people since ancient times, and its use in the Nokhodi folklore in the form of a sign is a symbol of blessing and childbearing. The heroine's failure to drown in the reservoir can be considered the myth of the passage of water, which symbolizes the rebirth, and the change of position and fate of the hero by gaining wealth is a kind of achievement of excellence, which is also included in the myth of the passage of water. The burning and destruction of fire also makes it a symbol of death in the pea myth. The relief of the peas from the fire of the oven and the victory over the King reminds the myth of the passage of fire, which has always been.

Cite this article: Hosseiniiazam, Zahra; Ardalani, Hossein. (2025). Investigating the Myth of Water and Fire in Azerbaijani Nokhodi (Chickpea) Folklore Based on Pierce's Semiotics. *Journal of Iranian Studies*, 24 (47), 69-86.

<http://doi.org/10.22103/jis.2025.24428.2673>

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jis.2025.24428.2673>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Folktales are a reflective mirror of a nation's history, culture, thoughts, and beliefs. Semiotics shares a profoundly subtle connection with myth and legend. In this research, the mythological symbols in the Azerbaijani folktale of Nokhodi are analyzed through Peirce's semiotic theories. This is done to address the central question: How does the Nokhodi folktale incorporate the myth of water and fire, and how do the mythological symbols and signs of water and fire manifest in this tale? By examining these signs, the study aims to gain an understanding of the mythological beliefs of the Azerbaijani people.

Methodology

The analysis of data and documentation in this research is conducted qualitatively, employing a descriptive-analytical method. Specifically, the gathered information is analyzed through interpretation based on Peirce's semiotics. In this study, data is first collected using a library research method and then examined. The myth of water and fire in Iranian mythology is described, followed by a discussion and analysis of how these myths are semiotically present in the Azerbaijani Nokhodi folklore.

Discussion

In this folktale, the birth and continuation of the hero Nokhodi's life are derived from water, utilizing the symbol of water with a conventional relationship in its symbolic aspect. It can be said that in the Nokhodi tale, water acts like a mother who gives birth to the peas as if they were infants from her womb. Beyond its entertaining aspect, this folklore serves as a tool to transmit the renown of water as a symbol of fertility and birth. Moreover, the passage through water for the continuation of life is a mythological belief manifested in this part of the tale, comprising a set of signifiers and signifieds that generate meaning, aligning with the theme of rebirth and the attainment of transcendence, symbolizing desirable transformation and change. Additionally, in this tale, the death and annihilation of the pea children occur through the fire of the oven, reflecting the destructive symbolism of fire. The interpretation of Nokhodi's escape from fire and his well-being recalls the ancient myth of passing through fire, embodying themes of purification, proof of purity, and integrity. Nokhodi's safe passage through fire supports his victory over the king and affirms his righteousness. The warmth of fire, its comfort, and its utility for humans through burning establish it as a symbol of both destruction and creation in this tale. This narrative begins with a process of destruction and decline but culminates in comfort and prosperity. Nokhodi's emergence unharmed from the oven's fire signifies his purity and integrity, attributing purification to him and reinforcing his righteousness against the king. Collectively, the symbol of fire in this section of the tale, with its implicit reference to the myth of passing through fire, carries the values of the triumph of purity over impurity. The element of fire is symbolically present in the tale to express these mythological beliefs. This research is conducted based on Peirce's semiotic model, describing and analyzing the creation of the mythological signs of water and fire in the Azerbaijani folktale of Nokhodi, and clarifying whether water and fire function as iconic, indexical, or symbolic signs.

Conclusion

Based on this research, water and fire are natural and influential phenomena in human consciousness, with their functions rooted in mythology. They have been established as a specific semiotic system in the Azerbaijani folktale of Nokhodi, carrying various underlying

themes. One such theme is fertility, which is as ancient as human existence, primordial, and deeply rooted. In this tale, the birth of the hero, Nokhodi, originates from water, utilizing the symbol of water with a conventional relationship in its symbolic aspect. Water represents the beginning of the material creation phase, a common motif in Iranian mythology, and in this legend, it manifests in the creation of a child by pouring peas into water. Furthermore, Nokhodi's survival from death and the continuation of his life are also tied to water; the persistence and renewal of the hero's life, through drawing water from the cistern into his stomach and not drowning, may symbolize the role of water in myths of crossing water, signifying rebirth. This aligns with mythological notions of the disappearance of an old form and the emergence of a new one. During this process, the human self, which has descended into the dark depths of the unconscious, undergoes a challenging symbolic stage, experiencing a resurgence or rebirth in the form of a perfected return to consciousness. In the Nokhodi tale, gaining wealth after being saved from the cistern can be seen as a representation of an elevated life and a symbol of positive and beneficial transformation.

Moreover, in this folktale, the death and annihilation of the pea children occur through the fire of the oven, reflecting the destructive symbolism of fire. Conversely, the interpretation of Nakhodi's escape from fire and his well-being recalls the ancient myth of passing through fire, embodying themes of purification, proof of purity, and integrity. Nakhodi's safe passage through fire supports his victory over the king and affirms his righteousness. Thus, the element of fire is symbolically present in the tale to express these mythological beliefs, bearing both positive and negative aspects. Ultimately, decoding the symbolic meanings of water and fire in this legend highlights their significance and importance among the common people, deepening the semantic richness of the Nakhodi folklore.

بررسی اسطوره آب و آتش در افسانه نخودی آذربایجان بر پایه نشانه‌شناسی پیرس

زهرا حسینی اعظم^۱ | حسین اردلانی^۲

۱. دانشجوی دکتری، پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران. رایانامه: Zh978181@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، دانشیار گروه فلسفه هنر، دانشکده هنر و معماری، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران. رایانامه: h.ardalani@iauh.ac.ir

چکیده	اطلاعات مقاله
زمینه/ هدف: معمولاً افسانه‌های عامه با جهان اسطوره هم‌مرز هستند؛ اسطوره آب و آتش از جمله اساطیر مهم ایرانی است. در افسانه نخودی آذربایجان، زایش و تداوم حیات در ارتباط با آب و مرگ و نابودگری و اثبات حقانیت در ارتباط با آتش است. پژوهش حاضر در پی این است که بر پایه نظریات نشانه‌شناسی پیرس بیان کند که نمادها و نشانه‌های اسطوره‌ای آب و آتش در افسانه نخودی آذربایجان چگونه ظهور یافته‌اند تا ضمن بررسی این نشانه‌ها به فهم باورهای اسطوره‌ای مردم آذربایجان دست یابد. روش/ رویکرد: در این پژوهش اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده و پژوهش به صورت توصیفی-تحلیلی براساس الگوی نشانه‌شناسی پیرس انجام می‌گیرد و در آن خلق نشانه‌ای اسطوره آب و آتش در افسانه نخودی آذربایجان تحلیل می‌شود و تبیین می‌گردد که آب و آتش جزء کدام یک از اشکال نشانه‌ای شمایی، نمایه‌ای و نمادین هستند. یافته‌ها/ نتایج: با توجه به یافته‌ها چنین دریافت می‌شود که آفرینندگی و زیایی آب از روزگاران کهن بر مردم شناخته شده بود و کاربرد آن در افسانه نخودی در وجه نشانه‌ای، نماد برکت و فرزندآوری است. همچنین غرق نشدن قهرمان در آب‌انبار را می‌توان با احتیاط اسطوره گذر از آب دانست که نماد تولد دوباره می‌باشد و نیز تغییر سرنوشت قهرمان با به دست آوردن ثروت به نوعی رسیدن به تعالی است که این معنا نیز در بستر اسطوره گذر از آب دربرگرفته شده و نماد تغییر و تحول نیک است. همین‌طور مقوله سوزاندگی و نابودگری آتش آن را به نمادی از مرگ در افسانه نخودی مبدل می‌سازد. ایضا بخش رهایی یافتن نخودی از آتش تنور و پیروزی بر پادشاه، اسطوره گذر از آتش را یادآوری می‌کند که همواره نماد تطهیر و اثبات پاکی برشمرده شده است. در مجموع، شناخت درست این نشانه‌ها در افسانه نخودی، سبب درک بهتر و عمیق‌تر این افسانه شد.	نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۰۶ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۱/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۰۸ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۴/۰۱ کلیدواژه‌ها: اسطوره آب، اسطوره آتش، افسانه نخودی، نشانه‌شناسی پیرس، نماد.

استناد: حسینی اعظم، زهرا؛ اردلانی، حسین (۱۴۰۴). بررسی اسطوره آب و آتش در افسانه نخودی آذربایجان بر پایه نشانه‌شناسی پیرس. *مجله مطالعات ایرانی*، ۲۴ (۴۷)، ۸۶-۶۹.

<http://doi.org/10.22103/jis.2025.24428.2673>

۱. مقدمه

۱-۱. بیان مسئله

افسانه‌های عامه برگرفته از ادبیات توده مردم است و با بهره‌مندی از زبان و لحنی ساده، به صورت مکتوب و شفاهی، بخش مهمی از فرهنگ اقوام و ملل را دربرمی‌گیرد. این نوع ادبی با مایه گرفتن از آرزوها و تخیلات بشر، سیر تحول و تکامل بینش انسان را نسبت به جهان هستی نشان می‌دهد و به طور کلی، با واقعیات زندگی مردم مرتبط است. افسانه‌های عامه آینه منعکس‌کننده تاریخ و فرهنگ یک ملت و نیز افکار و باورهای ایشان است. «افسانه‌های عامه از زندگی توده مردم سرچشمه می‌گیرد و به همین سبب با آن پیوندی ناگسستنی دارد» (محبوب، ۱۳۸۷: ۱۴۰). به بیانی دیگر، «افسانه‌ها خواب‌های رنگین اقوام ابتدایی و حتی مردم امروزی است؛ چرا که به قصه‌گویان و شنودگان امکان می‌دهد تا بر توسن خیال از عالم امکان گامی فراتر نهند و آنچه را که دست نیافتنی و دور می‌بینند؛ ببینند و لمس کنند» (سجادپور، ۱۳۷۸: ۱۲۲). ویژگی‌های کلی افسانه‌های عامه عبارت‌اند از: «شکل ابتدایی و ساده، زبان نقلی و روایی، زاویه دید سوم شخص مفرد (کهن‌ترین زاویه دید داستانی)، پرداختن به خصلت‌های عام و گذشتن از شرح جزئیات، درون‌مایه جدال ازلی و ابدی نیکی و بدی، نقش سرنوشت و تقدیر، اغراق و مبالغه، خیال‌بافی، پایان خوش، مطلق‌گرایی» (خدیش، ۱۳۸۷: ۲۲).

اساطیر در گذر زمان و در سیر تاریخی خود با افسانه‌ها ادغام می‌شوند و بدین طریق بقا می‌یابند. یکی از شیوه‌های ادامه حیات اساطیر، تغییر یافتن آن‌ها به صورت قصه و داستان، به‌ویژه قصه‌های عامه است. اسطوره‌ها در این تغییر و تحول، ویژگی‌های اسطوره بودن خود را از جمله صبغه قداست و زمان ابتدایی و آغازین هستی را از دست می‌دهند و با بن‌مایه‌های دیگر در می‌آمیزند و به صورت قصه درمی‌آیند. به این ترتیب نابود نمی‌شوند و همچنان باقی می‌مانند» (افشاری، ۱۳۸۵: ۴۳). در اساطیر، جهان را متشکل از چهار عنصر متضادی می‌دانستند که با ترکیب خود دنیای فرودین را به وجود آورده‌اند. در میان این عناصر چهارگانه آب مهم‌ترین عنصری است که با زندگی ارتباط می‌یابد. «حدیث سنتی آب‌های آغازین که زادگاه جهان بوده‌اند، در روایات بسیاری مربوط به آفرینش‌های باستانی و ابتدایی کیهان یافت می‌شود» (الیاده، ۱۳۷۲: ۱۹۰). اسطوره آب، جایگاه بالای این عنصر را در باور انسان باستان بیان می‌کند و از آفرینندگی و حیات سخن می‌گوید.

جواد هیئت افسانه را حکایت قهرمانان مافوق طبیعی و عالم واقعی می‌داند که اقوام مختلف در ذهن خود ساخته و پرداخته‌اند (هیئت، ۱۳۶۷: ۱۲۹). افسانه نخودی آذربایجان یکی از مشهورترین افسانه‌های عامه این قوم است که بن‌مایه‌های اسطوره‌ای دارد و رنگ و بویی از باورها و بینش و نگرش ایشان را داراست. آغازی برای این افسانه وجود ندارد، اما بهرنگی و دهقانی در کتاب *افسانه‌های آذربایجان* این افسانه را با نثری روان روایت کرده‌اند.

نشانه‌شناسی با اسطوره و افسانه ارتباط بسیار ظریفی دارد. در این پژوهش نمادهای اسطوره‌ای در افسانه نخودی آذربایجان از طریق نظریات نشانه‌شناسی پیرس تحلیل می‌شود. «نشانه یک واحد معنادار است و در واقع، هر چیزی که به عنوان دلالت‌گر، ارجاع‌دهنده یا اشاره‌گر بر چیزی غیر از خودش تلقی یا تفسیر شود، می‌تواند نشانه باشد» (چلندر، ۱۳۸۷: ۴۱). گذشتگان همواره نمادها و نشانه‌ها را در اساطیر و افسانه‌هایشان به کار می‌بردند. «نشانه‌شناسی

با هر چیزی که بتواند یک نشانه قلمداد شود، سر و کار دارد؛ از قبیل کلمات، شکل‌ها، تصاویر و...» (چندلر، ۱۳۸۷: ۲۴). از جمله اهداف نشانه‌شناسی این است که می‌خواهد معانی زبان‌ها، رمزها و نشانه‌ها را دریابد. «پیرس نشانه را چیزی جز منطق در معنای گسترده آن نمی‌داند. نشانه از خلال انتزاع ذهن به معنا می‌رسد که می‌تواند همواره بنابر ذهن متفاوت باشد و در آن همیشه با نوعی خودسرانگی روبه‌رو هستیم» (فکوهی، ۱۳۸۳: ۳۰۱). پیرس نه به خود نشانه، بلکه به فرایند تولید و تفسیر نشانه‌ها توجه دارد. «از نظر او نشانه‌شناسی مستلزم سه عنصر بازنمون، تفسیر و موضوع است. در این فرایند نشانه چیزی است که به جهتی و به عنوانی، در نظر کسی، به جای چیزی می‌نشیند.» (سجودی، ۱۳۷۸: ۲۷). پژوهش حاضر در نظر دارد با روش پژوهشی توصیفی-تحلیلی و تجزیه و تحلیل مستندات به شیوه کیفی، با استفاده از تفسیر از خود بر پایه نشانه‌شناسی پیرس بر روی اطلاعات گردآوری شده به تجزیه و تحلیل پردازد تا به این پرسش اصلی پاسخ دهد که افسانه نخودی، اسطوره آب و آتش را به چه صورت در خود جای داده و نمادها و نشانه‌های اسطوره‌ای آب و آتش در این افسانه چگونه ظهور یافته‌اند تا ضمن بررسی این نشانه‌ها به فهم باورهای اسطوره‌ای مردم آذربایجان دست یابد. پژوهش نشانه‌شناسی اسطوره بر روی افسانه فولکلور نخودی که ریشه در تاریخ و فرهنگ آذربایجان دارد و حامل آموزه‌ها و ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی است و بازتاب اساطیر در آن نشان‌دهنده تمایلات، امیدها یا ترس‌هایی است که جامعه آذربایجان آن را تجربه کرده؛ می‌تواند به حفظ هویت فرهنگی و احساس تعلق به تاریخ و فرهنگ و پیوند میان نسل‌های مختلف کمک کند.

۱-۲. پیشینه پژوهش

پژوهش در باب اسطوره آب و آتش در مقالات و تحقیقات بسیاری به چشم می‌خورد که به تحلیل این اسطوره در هنرهای ادبی، نمایشی و تجسمی پرداخته‌اند. اگرچه افسانه‌های عامه آذربایجان شالوده و اساس پژوهش‌های بسیاری بوده‌اند، اما اسطوره آب و آتش در این افسانه‌ها بررسی نشده است. تنها مقاله‌ای که با محوریت افسانه‌های آذربایجان است و نزدیک به موضوع این پژوهش می‌باشد؛ مقاله «بررسی تطبیقی نقش اسطوره‌ای آب در داستان کوراوغلو با شاهنامه فردوسی و روایات شفاهی آن» (رسمی و رسمی، ۱۳۹۵)، است که به نقش اسطوره‌ای آب در داستان کوراوغلو و شاهنامه فردوسی می‌پردازد و این نقش مشترک را حاصل ارتباط تنگاتنگ و ظریف فرهنگ‌ها می‌داند.

در زمینه اسطوره آتش نیز پژوهش‌های بسیاری انجام شده که بیشترین فراوانی در انواع ادبیات داستانی و تعلیمی و دینی از جمله شاهنامه و اشعار شعری چون حافظ و مولانا و برخی از شاعران معاصر بوده است. از میان این همه برای نمونه می‌توان مقاله «تحلیل نمادینگی آتش در اساطیر بر مبنای نظریه همترازی و رویکرد نقد اسطوره‌ای با تمرکز بر اساطیر ایران و شاهنامه فردوسی» (پورخالقی‌چترودی و قائمی، ۱۳۸۹)، را ذکر کرد که نمادینگی آتش را واکاوی و به این نتیجه رسیده شده که آتش با فرض ضدیت جوهری در اساطیر و شاهنامه فردوسی برای بیان عالم ناسوت و لاهوت نمود پیدا کرده است.

و در نهایت افسانه نخودی که در پژوهش حاضر مورد مذاقه قرار می‌گیرد، به تنهایی موضوع بحث در هیچ پژوهشی نبوده، ولی در مقاله «ویژگی‌های اسطوره‌ای شخصیت درویش و چهره دوگانه او در افسانه‌های سحرآمیز

ایرانی» (دهقان‌دهنوی و مسعودی، ۱۴۰۰)، یکی از سی افسانه‌ای است که نویسندگان در آن شخصیت درویش را بررسی کرده و کمک به باروری را یکی از کارکردهای شخصیت درویش دانسته‌اند. با توجه به گفته‌ها، همان‌گونه که آشکار است، بررسی اسطوره آب و آتش در افسانه نخودی آذربایجان براساس نشانه‌شناسی پیرس برای نخستین بار در پژوهش پیش رو انجام می‌شود.

۱-۳. روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده و پژوهش به صورت توصیفی -تحلیلی با تکیه بر الگوی نشانه‌شناسی پیرس انجام می‌گیرد و در آن خلق نشانه‌ای اسطوره آب و آتش در افسانه نخودی آذربایجان توصیف و تحلیل می‌شود و تبیین می‌گردد که آب و آتش جزء کدام یک از اشکال نشانه‌ای شمایی، نمایه‌ای و نمادین هستند.

۱-۴. مبانی نظری پژوهش

چارلز سندرس پیرس، از برجسته‌ترین نظریه‌پردازان نشانه‌شناسی است که با ارائه الگوی سه وجهی خود برای نشانه، مطالعات این علم را وارد مرحله جدیدی می‌کند. وی با نگاه متفاوت خود نسبت به نشانه، تعریفی متمایز از آن را ارائه می‌دهد که حوزه کاربرد آن را محدود به زمینه خاصی نمی‌کند.

«موضوع نشانه‌شناسی پیرس، تنها محدود به مباحث زبان‌شناسی نیست، بلکه موضوع آن تجربه انسان در این جهان است. وی معتقد است تجربه انسان تجربه‌ای عام و کلی است و او جسمی شناور است که لایه ضخیمی از نشانه‌ها او را فراگرفته‌اند که انسان داخل آن با اعمال، اعتقادات، شک و یقینش همچون نشانه‌ها نمود می‌یابد» (بنگراد، ۲۰۱۲: ۹۲-۹۳). یعنی تمام زندگی انسان و جهان پیرامون او نظامی متشکل از نشانه‌هاست؛ به همین دلیل «پیرس با توسعه حوزه کاربرد نشانه، مفهوم نشانه را چنان گسترده کرد که می‌توان با آن پدیده‌ها و مباحثی خارج از چارچوب زبان‌شناسی و مربوط به ادبیات، هنر و زندگی را تحلیل کرد» (ثامر، ۱۹۹۴: ۱۹). فیسک بیان می‌کند که پیرس نشانه را به سه دسته تقسیم کرد: شمایل، نمایه و نماد. شمایل به موضوع خود شباهت دارد و در نشانه‌های تصویری آشکارتر از همه است. مانند شباهت یک عکس به صاحبش. نمایه رابطه وجودی مستقیم با موضوع دارد. مثلاً دود نمایه آتش است. نماد نشانه‌ای است که ارتباط آن با موضوع در چارچوب قرارداد توافق یا قاعده می‌گنجد. معمولاً کلمات نماد هستند. اما این مقوله‌ها همیشه جدا از هم نیستند. یک نشانه می‌تواند مرکب از انواع مختلف باشد. (فیسک، ۱۳۸۶: ۴۴-۷۵).

اولین جزء نشانه در دیدگاه پیرس بازنمون است که «بعد حسی نشانه است و مفهوم آن در داخل موضوع با کمک تفسیر شکل می‌گیرد و حتماً مادی نیست» (تهامی‌عماری، ۲۰۰۷: ۷). «بازنمون تنها به واسطه تفسیر می‌تواند همراه و همنشین موضوع شود» (نوسی، ۲۰۲۱: ۱۶۴). یعنی به نوعی وابسته به موضوع است. موضوع دومین جزء نشانه است. «موضوع چیزی است که بازنمون به واسطه تفسیر به آن ارجاع داده می‌شود» (احمر، ۲۰۱۰: ۵۳). موضوع ذهن را از معنای حقیقی به سمت معنای دور و مدلول سوق می‌دهد. «موضوع در برگیرنده نوعی آگاهی

قبلی است که میان عناصر تشکیل دهنده کلام و گفت‌وگو، پیام، فرستنده پیام و گیرنده وجود دارد» (بنگراد، ۲۰۱۲: ۸۱). پس بُعد حسی و ذهنی نشانه را به هم متصل می‌کند. سومین جزء نشانه، تفسیر نشانه است. «تفسیر عنصری است که باعث می‌شود امری ممکن و محتمل از بازنمون به موضوع انتقال یابد و همان مدلول در نظریه سوسور است» (دولودال، ۱۹۸۸: ۱۵۵). پس مفهوم نشانه از رویه بیرونی به لایه‌های درونی آن حرکت می‌کند. «تفسیر جزء ذهنی و غیر حسی نشانه است» (کوبلی و جانز، ۲۰۰۵: ۳۶). لذا مفهومی ناملموس است. «تفسیر، تفکر و فعالیت ذهنی است که به نشانه قدرت و پتانسیل ذخیره‌سازی مجموعه‌ای از معانی در درون خود می‌دهد» (حداوی، ۲۰۰۶: ۳۴۲). «هر تفسیر در درون خود دلالتی پنهان دارد که تنها می‌توان آن را با تفسیر دیگری تاویل و تشریح کرد» (سافان، ۱۹۹۲: ۱۶۱).

این پژوهش با تکیه بر الگوی نشانه‌شناسی پیرس انجام می‌گیرد و در آن خلق نشانه‌ای اسطوره آب و آتش در افسانه نخودی آذربایجان توصیف و تحلیل می‌شود و تبیین می‌گردد که آب و آتش جزء کدام یک از اشکال نشانه‌ای شمایی، نمایه‌ای و نمادین هستند.

۵-۱. یافته‌ها و نتایج

با توجه به یافته‌ها، چنین دریافت می‌شود که آفرینندگی و زایایی آب از روزگاران کهن بر مردم شناخته شده بود و کاربرد آن در افسانه نخودی در وجه نشانه‌ای، نماد برکت و فرزندآوری است. همچنین غرق نشدن قهرمان در آب‌انبار را می‌توان با احتیاط اسطوره گذر از آب دانست که نماد تولد دوباره می‌باشد و نیز تغییر موقعیت و سرنوشت قهرمان با به دست آوردن ثروت به نوعی رسیدن به تعالی است که این معنا نیز در بستر اسطوره گذر از آب دربرگرفته شده و نماد رسیدن به تعالی است. همین‌طور مقوله سوزاندگی و نابودگری آتش آن را به نمادی از مرگ در افسانه نخودی مبدل می‌سازد. ایضاً بخش رهایی یافتن نخودی از آتش تنور و پیروزی بر پادشاه، اسطوره گذر از آتش را یادآوری می‌کند که همواره نماد تطهیر و اثبات پاکی برشمرده شده است. در مجموع، شناخت درست این نشانه‌ها در افسانه نخودی، سبب درک بهتر و عمیق‌تر این افسانه شد.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. خلاصه افسانه نخودی آذربایجان

روزی روزگاری زن و شوهری بودند که بچه نداشتند و هر چه دوا و درمان و جادو و جنبل کرده بودند، فایده‌ای نداشته بود. عاقبت روزی درویشی دم در می‌آید و ملتفت می‌شود زن گرفته و غمگین است. وقتی علت را می‌پرسد، زن آهی می‌کشد و می‌گوید: هر کاری می‌کنم، بچه‌دار نمی‌شوم. درویش به او مشتی نخود می‌دهد که شب در آب بریزد و صبح نخودها تبدیل به بچه شوند. زن این کار را انجام می‌دهد و صبح که از خواب بیدار می‌شود، صدای بچه‌هایی را می‌شنود که جست‌وخیز می‌کنند و از زن آب و غذا می‌خواهند. زن که احوال را این‌چنین می‌بیند، از خیر بچه می‌گذرد و آن‌ها را داخل تنور جارو می‌کند، اما یکی از نخودبچه‌ها خودش را در سوراخی می‌اندازد و نمی‌سوزد. ظهر که می‌شود، زن ناهار شوهرش را برمی‌دارد و با خود می‌گوید کاش همه نخودبچه‌ها را در تنور

نریخته بودم و الان یکی از آن‌ها ناهار را برای شوهرم می‌برد. در این حین نخودی از تنور بیرون می‌آید و می‌گوید ننه‌جان، غصه نخور، ناهار پدرم را بده من ببرم. مرد که مزرعه را خیش می‌زد، الاغ بی‌صاحبی را می‌بیند که داخل مزرعه می‌شود؛ فریاد راه می‌اندازد و چوبدستش را برمی‌دارد که نخودی از پشت الاغ بیرون می‌جهد و می‌گوید پدر جان، برایت ناهار آورده‌ام. مرد خوشحال می‌شود که آخر سر صاحب پسری شده است. نخودی به مرد می‌گوید تو ناهارت را بخور من می‌روم طلبت را از پادشاه بگیرم. مرد هرچقدر می‌گوید من اصلاً از پادشاه طلبکار نیستم، به خرج نخودی نمی‌رود. نخودی پیش پادشاه می‌رود و می‌گوید پادشاه یک بیستی به پدر من قرض داری. پادشاه به غلامش می‌گوید یک بیستی به این بدهید و راهش بیاندازید، اما هرچه پول جلوی نخودی می‌ریزند، می‌گوید هیچ کدام این‌ها بیستی پدرم نیست. آخر سر پادشاه عصبانی می‌شود و دستور می‌دهد نخودی را در آب‌انبار بیاندازند که در آب خفه شود. غلامان نخودی را در آب‌انبار می‌اندازند، اما نخودی همه آب‌ها را در شکمش می‌کشد و بیرون می‌آید و با شکم باد کرده پیش پادشاه برمی‌گردد و می‌گوید بیستی پدرم را بده. پادشاه بیشتر عصبانی می‌شود و فریاد می‌زند که نخودی را در تنور بیاندازند که بسوزد و خاکستر شود. غلام‌ها نخودی را در تنور می‌اندازند و نخودی آب‌های شکمش را بیرون می‌ریزد و آتش خاموش می‌شود و نخودی بیرون می‌جهد و پیش پادشاه برمی‌گردد و به پادشاه می‌گوید بیستی پدرم را بده. پادشاه که حریف نخودی نمی‌شود، دستور می‌دهد او را در خزانه رها کنند که خودش بیستی پدرش را پیدا کند. نخودی پایش که به خزانه می‌رسد، تمامی طلاها و جواهرات را در شکمش جا می‌دهد و به پادشاه می‌گوید بیستی پدرم را پیدا کردم و به خانه برمی‌گردد و به ننه‌اش می‌گوید آتش او را بپزد و آتش را می‌خورد و تمام طلا و جواهرات را پس می‌دهد و زن و شوهر صاحب آن‌ها می‌شوند.

۲-۲. آب در اساطیر ایرانی

۲-۲-۱. آفرینش آب

آب یکی از مهم‌ترین جلوه‌های طبیعت برای انسان بوده که همواره مورد احترام بوده است. به همین دلیل در اساطیر و افسانه‌ها این عنصر حیاتی به وفور یافت می‌شود. «ایرانیان باستان عناصر مفید و سودمند را که به نحوی در زندگی مؤثر بوده است، مقدس داشته و ایزدی را نگهبان آن می‌دانستند. آب یکی از عناصر سودمندی است که بسیار مورد ستایش و نیایش قرار گرفته است» (عفیعی، ۱۳۷۴: ۴۰۱).

۲-۲-۲. زندگی بخشی آب

از جمله دلایل اهمیت آب و مهمترین مفاهیمی که برای آب در اساطیر ایرانی تجلی یافته است، نخست مفهوم آفرینندگی و زایایی آب و بعد تجدید حیات است. در اساطیر ایرانی آب دارای قدرت باروری و زندگی بخشی بوده است و «آب در اساطیر، حماسه‌ها و افسانه‌های جهان همان کارکرد حیاتی خود را حفظ کرده و به عنوان یک عنصر حیات بخش و نماد آفرینش، تولد، رستاخیز، پالایش، شفا، زهدان، باروری، تطهیر، نوزایی و... گردید» (گورین و همکاران، ۱۳۷۷: ۱۷۴).

۲-۲-۳. گذر از آب

یکی دیگر از بازتاب‌های اساطیری آب نقش تجدید حیات و تعالی یافتن با گذر از آب بوده است. گذر از آب یک مضمون اساطیری کهن است که بیان‌کننده تولد دوباره و از جمله آزمون‌های ور سرد است. در داستان‌های شاهنامه گذر از آب مضمونی رایج است و می‌توان آن را در هفت‌خوان‌های رستم و اسفندیار جست‌وجو کرد.

۲-۳. آتش در اساطیر ایرانی

۲-۳-۱. آفرینش آتش

آتش یکی از مهم‌ترین عناصر نمادین است که همواره نقش ارزشمندی در زندگی بشر و جایگاه ویژه‌ای در اساطیر داشته و همواره با مناسک و مراسم آیینی مردم در ارتباط بوده است. در بندهشن آمده است «اورمزد آتش را از روشنی بیکران آفرید. آنگاه باد را از آتش و آب را از باد و خاک را از آب آفرید و سپس همه چیز پدید آمد» (بندهشن، ۱۳۸۵: ۳۹).

۲-۳-۲. نابودگری آتش

نیروی تخریب‌گری و ویرانگری آتش، آن را نمادی از مرگ و فروپاشی نیز می‌کند و آتش زیانکار می‌شود. یکی از کارکردهای آتش در اساطیر سوزاندن و نابود کردن است و یا باید در آن گداخت یا از آن گذشت.

۲-۳-۳. گذر از آتش

افزون بر این‌ها، رفته‌رفته آتش چنان کارساز زندگی بود که در پاک ساختن آلودگی‌ها روحانی در زمینه اخلاقیات آن را مؤثر می‌پنداشتند و «آتش همچنان که وسیله‌ای برای پخت‌وپز بود، قسمتی از فرایند قضاوت نیز به شمار می‌رفت» (هیلینز، ۱۳۸۸: ۳۲). آتش وسیله آزمودن و متمایز کردن پاکان از گناه‌کاران است. به این صورت که نیکان را از خود به سلامت عبور می‌دهد و بدان را سوزانده و نابود می‌کند. «همان‌گونه که شعاع‌های خورشید نماد باروری، تطهیر و اشراق است، به همان ترتیب شعله‌های آتش هم این نمادها را القا می‌کند» (شوالیه، ۱۳۸۸: ۶۸). (برای دیدن نمونه‌های آزمون آتش و گذر از آن رک: صرفی، ۱۳۸۰، آزمون آتش: ۳۱-۵۷).

در کل کارکردهای آتش در اساطیر ایران متعدد و حتی متضاد می‌باشد که می‌توان آن‌ها را چنین خلاصه کرد:

خداگونگی، آفرینندگی، الوهیت و سرچشمه هستی؛

نابودگری و پایان‌دهنده هستی؛

داوری نیکان و بدان.

۲-۴. اسطوره آب در افسانه نخودی

۲-۴-۱. زایایی آب در افسانه نخودی

در افسانه نخودی زایش شکلی دگرگون و غیر معمول دارد و واقع‌گرایانه و امری تجربی نیست. در این افسانه زایش با آب، پیوند می‌یابد و قهرمان داستان در ابتدا یک نخود است که شب در آب انداخته شده و صبح تبدیل به فرزند یک زوج عقیم می‌شود. اساس قرار دادن آب در افسانه نخودی که حیات از آن نشأت می‌گیرد، قابل توجه است. در

اساطیر ایرانی خصلت باروری و زاینده‌گی همواره در ارتباط مستقیم با نیروی زندگی‌بخش آب قرار دارد و آب آشناترین تجسم برای مفهوم زندگی است. «آب نماد باستانی برای زهدان و باروری و همچنین نماد پاک‌سازی و نوزایی است» (اتونی، ۱۳۹۰: ۲۸). طبق آنچه گفته شد، آب در اساطیر ایرانی، مفاهیم مادری و زایش و باروری را دارا بوده است. با بررسی مفهوم زایایی آب در اساطیر ایرانی به نظر می‌رسد استفاده از آب برای تبدیل شدن نخودها به بچه در افسانه نخودی تصادفی نیست و لایه‌هایی از معانی را دربردارد. «پیرس گونه‌شناسی سه‌گانه نشانه‌ای را براساس طبقه‌بندی پدیدارشناختی تفکیک کرد و بر روش‌های مختلفی که نشانه به موضوع خود اشاره می‌کند، تأکید کرده است: شمایل با کیفیت خاص خود، نمایه با ارتباط واقعی با موضوع و نماد از طریق یک عادت یا قانون برای مفسر آن» (خواج‌سعيد و همکاران، ۱۴۰۰: ۴۹). با بررسی نشانه آب از دیدگاه پیرس به عنوان ابزار تحلیلی، آب در اساطیر ایرانی نشانه‌ای نمادین است که در عالم هستی وجود داشته و ارتباط آن با زاینده‌گی قابل تفسیر و مبتنی بر قرارداد می‌باشد. آب به عنوان عنصری مؤثر در فرایند آفرینش به نمادی از آغاز و رشد از طریق قراردادی معنایی تبدیل می‌شود و مفهوم زاینده‌گی را در وجه نشانه‌ای نماد القا می‌کند که همین نماد در افسانه نخودی نیز رسوخ پیدا کرده است و آب منبع اصلی تولد نخودبچه‌ها و نماد سرچشمه حیات و آفرینش است. «نمود یا بازنمون شکلی است که نشانه به خود می‌گیرد که لزوماً مادی نیست» (چلندر، ۱۳۸۷: ۶۰). آب در این بخش از افسانه، بازنمونی است که به دلیل ارزشمند بودن و معنا داشتن در زندگی انسان نمادپردازی شده و معادل دال می‌باشد. آب به عنوان بازنمونی نه تنها فیزیکی، بلکه به عنوان عاملی معنوی و زایشگر نشان داده می‌شود و به عنوان نماد تولد، بازنموده می‌شود. موضوع، دومین جزء نشانه است. «چیزی که نشانه به آن ارجاع داده می‌شود. دلالت نشانه بر موضوع نه در تمام ویژگی‌های آن، بلکه در ارجاع به یک ایده خاص است که گاهی آن را زمینه نمود می‌نامیم. سومین جزء نشانه، تفسیر نشانه است که نه یک تفسیرگر، بلکه ادراکی است که توسط نشانه به وجود می‌آید» (همان، ۶۰). از آنجا که آب دارای طبیعتی زاینده است و مناسبت بین آب و زایش وجود دارد، زایش قهرمان داستان یعنی نخودی از آب با تفسیر این که آب منبع حیات و آغازگر زندگی است، معنایی دیگر می‌یابد و اگر به دال آب و تأثیر آن در فرایندهای طبیعی توجه شود، مفهوم زایش به ذهن متبادر می‌گردد و به لحاظ ماهوی این مفهوم از دال برمی‌آید و زاینده‌گی ادراک می‌شود؛ موضوع، تولد و پیدایش زندگی می‌شود و به عبارتی به دلیل پیوند ذهنی زایش با آب و دلالت معنایی زندگی‌بخشی آن، نماد آب با قرار گرفتن در این افسانه در مقام بارور ساختن و ارتباط نمادینش با آفرینش، اعتقاد به زایایی آب را که ریشه در اساطیر دارد، به وضوح بیان می‌کند و می‌توان گفت در افسانه نخودی آب چون مادری است که نخودها را به‌سان نوزادی از زهدان خود متولد می‌کند و این افسانه فولکلور علاوه بر جنبه سرگرم‌کنندگی، ابزاری برای انتقال شهرت آب به عنوان نمادی از زاینده‌گی و تولد می‌شود.

جدول ۱. زایایی آب در افسانه نخودی از دیدگاه نشانه‌شناسی پیرس (نگارندگان)

وجه نشانه	بازنمون	موضوع	تفسیر	توضیحات
نماد	آب	تولد و پیدایش زندگی نخودی	ادراک زایش از ماهیت آب	آب در چارچوب قرارداد، توافق و قاعده حامل معانی نمادین آفرینندگی و زاینده‌گی می‌باشد.

۲-۴-۲. گذر از آب در افسانه نخودی

گذر از آب از مواردی است که در بسیاری از اساطیر ایرانی مشاهده می‌شود. گذر از آب از جمله آزمون‌های ور سرد است که در یشت‌ها و داستان‌های شاهنامه جایگاه ویژه آن مشخص است. از منظر نشانه‌شناسی پیرس «نشانه وضعی یا قراردادی یا نماد، نشانه‌ای است که میان صورت و مفهوم آن نه شباهت عینی است و نه رابطه همجواری، بلکه رابطه‌ای است قراردادی نه ذاتی و خود به خودی» (محسنیان‌راد، ۱۳۸۰: ۲۰۲). می‌توان آزمون یا ور گذر از آب را نمادی در نظر گرفت که به لحاظ عبور از مکانی به مکانی دیگر و عبور از وضعیت‌های قبلی زندگی، به صورت قراردادی بن‌مایه‌های گوناگونی چون مرگ و تولد دوباره، مردن از صورتی کهنه و زندگی یافتن در صورتی تازه را دربردارد و با این قراردادها به نمادی از تغییر و تحول و گذر تبدیل می‌شود. در افسانه نخودی زمانی که قهرمان داستان محکوم به غرق شدن در آب‌انبار می‌شود، با کشیدن تمامی آب‌ها در شکمش از غرق شدن و مرگ نجات پیدا می‌کند. این بخش از افسانه گویی به نوعی بر اسطوره گذر از آب دلالت دارد و از اساطیر در افسانه رسوخ پیدا کرده است و با قرارداد تقابل با سختی‌ها و عبور از یک مرحله دشوار و گذر از سختی و نجات و رهایی از آن، به نماد تداوم حیات تبدیل می‌شود. برای درک معنایی این بحث براساس تعریف بازنمودی که پیرس ارائه می‌دهد، «نشانه چیزی است که با شناسایی آن می‌توانیم چیزهای بیشتری را بدانیم» (یوهانسن و لارسن، ۱۳۸۸: ۵۵)، می‌توان آب را بازنمونی دانست که در طبیعت، گذشتن و غرق نشدن در آن تداوم حیات است و تفسیر ادراکی نجات پیدا کردن با عبور از آب و رها شدن از بحران و سرنوشت محتوم مرگ، موضوع زندگی دوباره را نمادینه می‌کند و پیدایش حیاتی که با آب تداعی شده بود، در ادامه با گذشتن از مرحله آب‌انبار و غرق نشدن در آن تداوم می‌یابد. گذر از آب برای تداوم حیات، باوری اساطیری است که در این بخش افسانه نمود یافته است.

جدول ۲. گذر از آب در افسانه نخودی از دیدگاه نشانه‌شناسی پیرس (نگارندگان)

وجه نشانه	بازنمون	موضوع	تفسیر	توضیحات
نماد	آب	تداوم حیات نخودی	ادراک نجات پیدا کردن از مرگ با عبور از آب	آب در چارچوب قرارداد، توافق و قاعده حامل معانی نمادین تولد دوباره می‌باشد.

براساس گفت و شنودی که بین پادشاه و نخودی اتفاق می‌افتد، پادشاه با پذیرفتن پیروزی نخودی او را به خزانه راه می‌دهد و نخودی بخش بزرگی از طلاهای خزانه را با خود به خانه می‌برد و صاحب ثروت زیادی می‌شود. در اساطیر گذر از آب، آزمونی از ماده است که باید از آن گذشت تا به ملکوت معنا رسید. با دقت و باریک‌اندیشی و در نظر گرفتن ساختارهای تمثیلی و تشبیهی، مادیات و کثرات دنیوی می‌تواند رسیدن به تعالی باشد و بر بار معنایی افسانه بیفزاید که القای بهبودی می‌کند و انتقال معنای رسیدن به کمال را دارد که با تحمل رنج به آن دست یافته شده است. بنابراین، با مفروض پنداشتن کسب ثروت به عنوان رسیدن به تعالی، بر پایه نشانه‌شناسی پیرس، که به طور ظریف، تفسیر را همان نشانه در ذهن می‌دانست که باعث ایجاد معنا و درک خاصی می‌شود؛ مجدداً آب در این قسمت بازنمونی است که به عنوان یک عامل تغییردهنده با تفسیر این که گذر از آب، عبور از مکانی به سمت مقصود

است، بر موضوع عبور از مرحله کهن و ورود به مرحله متعالی دلالت می‌کند و در این بخش از افسانه، قهرمان به واسطه گذر از آب، زندگی پر نعمت و ثروتی را برای خود مهیا و به زندگی جدید و مبارکی دست پیدا می‌کند و ثروت به مثابه قدرتی افزون و تازه‌تر برای نخودی است و همان‌طور که بیان شد، از نظر پیرس «نشانه، نماد نامیده می‌شود، وقتی براساس وضع قانون خاصی بر موضوع خود دلالت می‌کند» (رضوی فر و غفاری، ۱۳۹۰: ۱۷)، بنابراین، آب براساس قرارداد و قانونی خاص، فضیلتی تزکیه‌کننده دارد و به همراه آن قدرتی رستگارکننده که در اساطیر مختلف، قهرمان در سیر مبارزات خویش از رودخانه یا دریایی می‌گذرد و گذر از آب نماد گذر از ناخالصی‌ها و رسیدن به مرتبه‌ای بهتر و بالاتر است و در افسانه نخودی نیز این تغییر گویی بر این پایه اساطیری استوار می‌باشد و می‌توان آن را با احتیاط اسطوره گذر از آب دانست که مجموعه‌ای از دال و مدلول‌هایی است که تولید معنا کرده و در اختیار مضمون زندگی دوباره و رسیدن به تعالی قرار گرفته و نماد تحول و دگرگونی مطلوب است.

جدول ۳. گذر از آب در افسانه نخودی از دیدگاه نشانه‌شناسی پیرس (نگارندگان)

وجه نشانه	بازنمون	موضوع	تفسیر	توضیحات
نماد	آب	به ثروت رسیدن نخودی	ادراک عبور و گذر از یک مکان برای رسیدن به مقصود	آب در چارچوب قرارداد، توافق و قاعده حامل معنای نمادین رسیدن به تعالی و تحول و دگرگونی نیک می‌باشد.

۲-۵. اسطوره آتش در افسانه نخودی

۲-۵-۱. نابودگری آتش در افسانه نخودی

آتش علاوه بر این که ذاتی حیات بخش دارد و گرمابخش زندگی است؛ ذاتی ویرانگر نیز دارد که با سوزاندن پلیدی‌ها در پی ایجاد حیاتی جدید است. در افسانه نخودی زمانی که زن از عهده تأمین نیازهای نخودبچه‌ها برنمی‌آید و می‌بیند مدام هرج و مرج می‌کنند، آن‌ها را در تنور جارو می‌کند و تمامی بچه‌ها غیر از نخودی که مخفی شده بود، می‌میرند. لذا با توجه به دیدگاه پیرس که «نمود یا بازنمون ابزاری است که چیزی را به ذهن متبادر می‌کند و در واقع، شکلی است که نشانه به خود می‌گیرد و معادل دال است» (میرباقری فرد و نجفی، ۱۳۸۸: ۱۳۵)، بازنمون آتش تنور در اینجا، به همراه معنای نخستین و ابتدایی و ظاهری آتش است که همه چیز را می‌سوزاند و نابود می‌کند و نشانه آتش که همان دال است، کارکرد ارجاعی آن، یعنی سوزاندن را می‌رساند و از رمزگان پیچیده‌ای برخوردار نیست و رابطه دال و مدلول طبیعی است که سوزاندگی و نابودگری آتش در ماهیت و جوهر آن است و آتش در این بخش از افسانه، نماد تخریب و ویرانی است. در ادامه افسانه موضوع یا مدلول، آسایش است که با تفسیر در نظر گرفتن نابودگری آتش از بین بردن نخودبچه‌ها را سبب می‌شود و برای پایان دادن به بی‌نظمی و آشفتگی و سامان گرفتن زندگی است که با توجه به این دیدگاه پیرس که «نشانه‌های نمادین که قراردادی‌تر هستند، وسعت تعیین مدلول در آن‌ها بیشتر و دامنه تفسیر نشانه توسط مخاطب وسیع‌تر است» (چلندر، ۱۳۸۷: ۶۷)، این کارکرد آتش بعد

حسی و ذهنی نشانه را به هم متصل می‌کند و با تأویل و تفسیری که صورت گرفت، یعنی گرمابخشی آتش و آسایش و سودمندی آن برای انسان به سبب سوزاندن، به عنوان نمادی از تخریب و سازندگی در این افسانه حضور پیدا کرده است که با روندی از نابودی و زوال آغاز می‌شود، اما به آسودگی و رفاه ختم می‌شود.

جدول ۴. نابودگری آتش در افسانه نخودی از دیدگاه نشانه‌شناسی پیرس (نگارندگان)

وجه نشانه	بازنمون	موضوع	تفسیر	توضیحات
نماد	آتش	مرگ نخودبچه‌ها و بهبود زندگی زن بعد از مرگ ایشان	ادراک سوزاندگی آتش و به دنبال آن ایجاد گرما و سودمندی برای انسان	آتش در چارچوب قرارداد، توافق و قاعده حامل معنای نمادین ویرانگری و نیز سودمندی و گرمابخشی می‌باشد.

۲-۵-۲. گذر از آتش در افسانه نخودی

در افسانه نخودی زمانی که پادشاه دستور می‌دهد نخودی را در تنور بیاندازند، نخودی با خالی کردن آب‌های شکمش آتش را خاموش می‌کند و به سلامت از آن بیرون می‌آید. آب ذاتش بر این است که جلوی آتش را بگیرد و آن را خاموش سازد و در عالم طبیعت یک رقابت ابدی میان آب و آتش وجود دارد که آتش محیط پیرامونش را از بین می‌برد و آب نیز آتش را خاموش می‌سازد. در این بخش نجات نخودی از آتش تنور، ذهن را به سمت اسطوره گذر از آتش برای اثبات پاکی هدایت می‌کند که نمونه‌ای از آن آتشی است که برای سیاوش برافروخته شد تا با گذر از آن بی‌گناهی او ثابت گردد یا آزمون گذر از آتشی که زرتشت برای اثبات حقانیت دین خود استفاده کرد. در افسانه نخودی نیز با توجه به نظریه پیرس که "بدون تفسیر، نماد ویژگی نشانه بودنش را از دست خواهد داد"، تفسیر گذر از آتش به عنوان یک آزمون سخت و دشوار که نتیجه آن پاک‌سازی و تطهیر و یا اثبات پاکی و صداقت است؛ بازنمون آتش را در این قسمت افسانه، عنصری از عناصر طبیعت که پاک‌کننده است و پلیدی‌ها را از بین می‌برد؛ نشان می‌دهد و موضوع آن اثبات درستی و حقانیت نخودی می‌تواند باشد و تفسیر موضوع در ارتباط گذر از آتش برای اثبات درستی یا نادرستی است که بنا بر باور اساطیری آتش به کسی گزند می‌رساند که "اهورامزدا آزدن او را خواسته باشد"، چون ذات آتش پاک است در تضاد و ستیز با ناپاکی است. بنابراین، هر چه را که فرامی‌گیرد، به شکل خود درمی‌آورد، پس پاکان در آن تغییر نمی‌کنند و ناپاکان در آن می‌سوزند و به پاک مبدل می‌گردند. به سلامت از آتش تنور بیرون آمدن نخودی بیانگر پاکی و درستکاری اوست و تطهیر را به نخودی نسبت می‌دهد و برحق بودن وی علیه پادشاه را به ذهن متبادر می‌سازد و در مجموع نماد آتش در این بخش از افسانه با دلالت ضمنی به اساطیر گذر از آتش ارزش‌های پیروزی پاکی بر پلیدی را به همراه دارد.

جدول ۵. گذر از آتش در افسانه نخودی از دیدگاه نشانه‌شناسی پیرس (نگارندگان)

وجه نشانه	بازنمون	موضوع	تفسیر	توضیحات

نماد	آتش	اثبات حقانیت نخودی	ادراک رهایی یافتن از سوختن با عبور کردن از آتش	آتش در چارچوب قرارداد، توافق و قاعده حامل معنای نمادین اثبات درستی و پاکی می‌باشد.
------	-----	-----------------------	--	--

۳. نتیجه‌گیری

با کمی تأمل می‌توان نقش اساطیر را در افسانه‌های ایرانی دید. به همین سبب برای درک و دریافت چرایی و چگونگی وقایع موجود در افسانه‌ها، باید آن‌ها را با باورهای کهن و اساطیری سنجد. افسانه‌ها محمل اندیشه‌ها و نمودهای فرهنگی و آیینی گوناگونی هستند که در بافت و زمینه، نشانگان متفاوت و مختلفی را ساخته و پرداخته و یکی از کهن‌ترین و شایع‌ترین بسترها برای آشکارگی دلالت‌ها و نمود معنایی نشانه‌ها تلقی می‌شوند. این پژوهش با بررسی اسطوره آب و آتش در افسانه نخودی آذربایجان براساس دیدگاه نشانه‌شناسی پیرس به دلالت‌های نشانه‌ای آب و آتش می‌پردازد. براساس این پژوهش، آب و آتش جزء پدیدارهای طبیعی و تأثیرگذار در ذهنیت بشری هستند که کارکردهایشان ریشه در اساطیر دارد و به صورت نظام نشانه‌ای ویژه‌ای در افسانه نخودی آذربایجان بنیان نهاده شده‌اند که دلالت بر درون‌مایه‌های گوناگونی دارند. از جمله این درون‌مایه‌ها، زایایی است که به قدمت عمر بشری، کهن و ریشه‌دار می‌باشد. در این افسانه زایش قهرمان داستان، یعنی نخودی، از آب است و از نشانه آب با رابطه قراردادی در وجه نمادین بهره برده شده است و آب نمادی از آغاز مرحله آفرینش مادی است که مضمونی مشترک در اساطیر ایرانی است و در این افسانه نیز این نقش در خلق بچه و فرزند با ریختن نخود در آب جلوه‌گر شده است. در ادامه، نجات از مرگ و تداوم حیات نخودی نیز با آب ارتباط دارد؛ استمرار و تمدید زندگی قهرمان داستان نخودی با کشیدن آب‌های آب‌انبار در شکمش و غرق نشدن در آب می‌تواند به نوعی نقش آب در اسطوره‌های گذر از آب باشد که تولد دوباره را نمادینه می‌کند. همچنین مطابق اساطیر ناپدید شدن صورت کهنه و پیدایش صورتی نو است و در طی آن، من انسان که در اعماق تاریک ضمیر ناخودآگاه هبوط کرده، با گذر از مرحله دشوار نمادین، ظهور مجدد یا تولد دوباره‌ای را در قالب بازگشتی کمال یافته به خودآگاهی از سر می‌گذارد که در افسانه نخودی به دست آوردن ثروت بعد از نجات یافتن از آب‌انبار را می‌توان بازنمایی زندگی متعالی و نماد تغییرات نیک و خیر دانست. همچنین در این افسانه، مرگ و نیستی نخودبچه‌ها به وسیله آتش تنور اتفاق می‌افتد که مفهوم نابودگری نماد آتش را بازگو می‌کند. نیز تأویل رهایی یافتن نخودی از آتش و صحت و سلامتی او، یادآور اسطوره کهن گذر از آتش و جان‌مایه تطهیر و اثبات پاکی و درستکاری است که به سلامت گذاشتن نخودی از آتش، پیروزی وی بر پادشاه و حقانیتش را پشتیبانی می‌کند و عنصر آتش به صورت نمادین برای بیان این باورهای اسطوره‌ای در افسانه حضور پیدا کرده است و نماد آتش در این افسانه دارای دو وجه مثبت و منفی است. در نهایت گشودن رمزهای نمادین آب و آتش در این افسانه، نشان‌دهنده جایگاه و اهمیت این عناصر نزد عامه و باعث افزایش ژرفای معنایی افسانه نخودی شد.

- آموزگار، ژاله (۱۳۸۱). *تاریخ اساطیری ایران*، چاپ پنجم تهران: سمت
- اوشیدری، جهانگیر (۱۳۷۱). *دانشنامه مزدیسنا*، تهران: نشر مرکز
- افشاری، مهرداد (۱۳۸۵). *تازه به تازه نوبه نو*، با مقدمه کتابیون مزداپور، تهران: چشمه
- الاحمر، فیصل (۲۰۱۰). *معجم السیمیائی، الطبعة الاولى*، الجزایر: الدار البيضاء العلوم
- الیاده، میرچا (۱۳۷۲). *رساله در تاریخ ادیان*، ترجمه جلال ستاری، تهران: سروش
- بندهشن، (۱۳۸۵). *ترجمه مهرداد بهار*، تهران: انتشارات توس
- بنگداد، سعید (۲۰۰۵). *السیمیائیات والتاویل*، مدخل لسیمیائات، بیروت: الدارالبیضا
- بهرنگی، صمد، دهقانی، بهروز (۱۳۵۷). *افسانه‌های آذربایجان*، تهران: نیل
- پورخالقی چترودی، مه‌دخت، قائمی، فرزاد (۱۳۸۹). «تحلیل نمادینگی آتش در اساطیر بر مبنای نظریه همترازی و رویکرد نقد اسطوره‌ای (با تمرکز بر اساطیر ایران و شاهنامه فردوسی)»، *جستارهای ادبی*، شماره هفدهم، صفحه ۹۵-۱۲۰
- تاج‌بخش، احمد (۱۳۷۳). *تاریخ مختصر تمدن و فرهنگ ایران قبل از اسلام*، تهران: انتشارات یادواره کتاب
- تهامی‌العماری، محمد (۲۰۰۷). *حقول السیمیائی، مکناس: منشورات مجموعة الباحثین الشباب فی اللغة والادب*
- تفضلی، احمد (۱۳۶۷). *مدخل آب مقاله آب در فرهنگ ایران باستان*، تهران: مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی
- تفضلی، احمد (۱۳۷۹). *مینوی خرد*، به کوشش ژاله آموزگار، تهران: نشر توس
- ثامر، فاضل (۱۹۹۴). *اللغة الثانية*، بیروت: منشورات المركز الثقافی العربی
- چلندر، دانیل (۱۳۸۷). *مبانی نشانه‌شناسی*، ترجمه مهدی پارسا، تهران: سوره مهر
- حدادی، طالع (۲۰۰۶). *سحامات التاویل*، بیروت: الدارالبیضا
- خالقی مطلق، جلال (۱۳۷۲). *گل رنج‌های کهن*، به کوشش علی دهباشی، تهران: مرکز
- خدیش، پگاه (۱۳۸۷). *ریخت‌شناسی افسانه‌های جادویی*، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی
- خواج‌سعید، فرناز، بلیان‌اصل، لیدا و ستارزاده، داریوش (۱۴۰۰). «گونه‌شناسی منظر یادمانی معاصر با رویکرد نشانه‌شناختی پیرس»، *مجله منظر*، شماره ۵۶، صفحه ۴۴-۵۷.
- دولودال، جرار (۱۹۸۸). *بیرس او سوسور*، ترجمه عبدالرحمن بو علی، بیروت: مرکز التما القومی
- دهقان‌دهنوی، زهرا، مسعودی، فاطمه (۱۴۰۰). «ویژگی‌های اسطوره‌های شخصیت درویش و چهره دوگانه او در افسانه‌های سحرآمیز ایرانی»، *دو ماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه*، شماره ۴۱، صفحه ۳۹-۷۳
- رجبی، پرویز (۱۳۸۰). *هزاره‌های گمشده*، تهران: چشمه
- رسمی، سکینه، رسمی، عاتکه (۱۳۹۵). «بررسی تطبیقی نقش اسطوره‌ای آب در داستان کوراوغلو با شاهنامه فردوسی و روایات شفاهی آن»، *کهن‌نامه ادب پارسی*، شماره دوم، صفحه ۶۵-۹۰
- رضوی‌فر، آملی و غفاری، حسین (۱۳۹۰). «نشانه‌شناسی پیرس در پرتو فلسفه، معرفت‌شناسی و نگرش وی به پراگماتیسم»، *نشریه فلسفه*، شماره ۳۹، صفحه ۵-۳۶.
- سافان، دافید (۱۹۹۲). *الاصول السیمیائی فی فکر شال بیرس*، ترجمه عبدالمالک مرتاض، *مجله علامات*، المجلد ۴، صفحه ۱۳۹-۱۷۳
- سجادپور، فرزانه (۱۳۷۸). «بافته‌ها افسانه‌ها و اسطوره‌ها»، *ادبیات داستانی*، شماره ۵۰، صفحه ۱۲۲-۱۳۰
- سجودی، فرزانه (۱۳۷۸). *نشانه‌شناسی کاربردی*، تهران: علم

شوالیه، ژان و آلن گرابان (۱۳۷۷). فرهنگ نمادها، ترجمه سودابه فضایی، تهران: جیحون صرفی، محمدرضا (۱۳۸۷). «آزمون آتش». نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهیدباهنر کرمان، شماره ۸ و ۹، صص: ۳۲-۵۷

فکوهی، ناصر (۱۳۸۳). *امپراتوری نشانه‌ها*، تهران: نشر نی

فیسک، ج (۱۳۸۶). *درآمدی بر مطالعات ارتباطی*، ترجمه مهدی غبرایی، تهران: دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها
کوبلی، بول، جانز، لیتسا (۲۰۰۵). *علم‌العلامات*، ترجمه جمال الجزیری، تقدیم امام عبدالفتاح، المكتبة الاعلی للثقافة
گزیده‌های زادسپرم (۱۳۶۶). ترجمه و تصحیح محمدتقی راشد محصل، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی
گورین، ویلفرد، ال، ارل، جی، لیبرجان، ار، ویلنگهام، لی، مورگان (۱۳۷۷). *راهنمای رویکردهای نقد ادبی*، ترجمه زهرا میهن‌خواه، تهران: انتشارات اطلاعات

محبوب، محمدجعفر (۱۳۸۷). *ادبیات عامیانه ایران*، به کوشش حسن ذوالفقاری، تهران: چشمه
محسینی‌راد، مهدی (۱۳۸۰). *ارتباط‌شناسی*، چاپ چهارم، تهران: سروش.
میرباقری‌فرد، سید علی‌اصغر و نجفی، زهره (۱۳۸۸). «بررسی الگوی نشانه‌شناختی پیرس در زبان عرفانی مولانا»، *مجله بوستان ادب*، شماره ۵۶، صفحه ۱۳۳-۱۵۶.

هیلنز، جان راسل (۱۳۸۸). *اسطوره‌های ایرانی*، ترجمه مهناز شایسته‌فر، تهران: مطالعات هنر اسلامی
هیئت، جواد (۱۳۶۷). *آذربایجانین شفاهی خلق ادبیاتی*، تهران: ضمیمه مجله وارلیق
یونگ، کارل گوستاو (۱۳۷۳). *روان‌شناسی و کیمیاگری*، ترجمه پروین فرامرزی، مشهد: آستان قدس رضوی و بنیاد پژوهش اسلامی

یوهانسن، یورگن دینس و لارسن، سوند اریک (۱۳۸۸). *نشانه‌شناسی چیست؟*، ترجمه علی میرعمادی، تهران: ورجاوند.

References

- Afshari, M. (1385). *Taze be Taze No be No*, with the introduction of katayune mazdapur, Tehran, Cheshmeh. (in Persian)
Al-Ahmar, F. (2010). *Mujam al-Simiyaiyyat*, Al-Jazeera, Aldar al-Bayza Al-Ulum. (in Arabic)
Bangrad, S. (2005). *Al-Simiyaiyyat wa al-Tawil, Madkhal li-Simiyaiyyat*, Beirut, Al-Dar Al-Bayda. (in Arabic)
Behrengi, S, Peasant, B, (1357). *The Legends of Azerbaijan*, Tehran, Nil. (in Persian)
Bondaheshen. 1385. Translated by Mehrdad Bahar, Tehran, Toss publications. (in Persian)
Cobley, B, Lina, J. (2005). *Ilm al-Alamat*, translated by Jamal Al-Jazeera, presented by Imam Abdul Fattah, al-muqtaba Al-Ali al-taqafa. (in Arabic)
Chelander, D. (1387). *The foundations of symbolism*, translated by Mehdi Parsa, Tehran: Surah Mehr. (in Persian)
Dolodal, G. (1988). *Byrs O'sosaur*, translated by Abdul Rahman Bo Ali, Beirut: Al-natma Al-Qomi Center. (in Arabic)
Dehghan Dehnavi, Z, Massoudi, F, (1400). *The Characteristics of Dervish and his Dual Face in Persian Fairy Tales, Culture and Folk Literature*, No41, p39-73. (in Persian)
Eliade, M. (1372). *The treatise in the history of religions*, translated by Jalal Satari, Tehran, Surush. (in Persian)
Fakohi, N. (1383). *Empire of signs*, Tehran: Nei. (in Persian)
Ferdowsi, A. (1385). By Saeed hamidyan, Tehran: Ghatre. (in Persian)

Fisk, C (1386). *In the study of communication*, translated by Mehdi ghabrai, Tehran: Office of media studies and development. (in Persian)

- Guerin, W. L., Earl, J. lieberjan, R. Willingham, L. (1377). *Guide to approaches to literary criticism*, translated by Zahra patriotic, Tehran: information publications.(in Persian)
- Hadawi, A. (2006). *Sahamat al-Tawil*, Beirut: Al-Dar Al-Bayda. (in Arabic)
- Helens, J. (1388). *Iranian mythology*, translated by Mehnaz Saleh far, Tehran: Islamic art studies.(in Persian)
- Heiat, J.(1368) *Azerbaycan Şifahi Xalq edebiyatı*,Tehran: Appendix to Varlik magazine. .(in Turkish)
- Khadish, P. (1387). *The morphology of Magic Legends*, Tehran: scientific and cultural publishing company. (in Persian)
- Khaleghi, J.(1372). *The flower of ancient suffering*, by the efforts of Ali debbashi, Tehran: Markaz. (in Persian)
- Khaja saeidi, F, Belilanasal, L and Starzadeh, D. (1400). The Typology of Contemporary Counter-Monumental Landscape with Peircean Semiotic Approach, *Manzar Magazine*, Issue 56, pages 44-57. (in Persian)
- Mahjoub, M. (1387). *Iranian folk literature*, by Hassan Zulfikar, Tehran:Cheshme. (in Persian)
- Mohseni rad, M. (1380). *Communication*, fourth edition, Tehran: serush. (in Persian)
- Mirbaghri Ferid, S and Najafi, V (1388). Examination of the cognitive pattern of Pierce in the mystical language of Maulana, *Journal of the garden of literature*, No. 56, pp. 133-156. (in Persian)
- Saffan, D. (1992). *Al-Uşul al-Simiya'iyyah fī Fikr Shal Birs*, translated by Abdul Malik Murtaza, Alamat Magazine, Volume 4, pages 139-173. (in Arabic)
- Sajjadpur, F. (1378). *Woven myths and myths*, Fiction, Issue 50, pages 122-130. (in Persian)
- Sajoudi, F. (1378). *Applied semiotics*, Tehran: Elm. (in Persian)
- Shovalie, J.Alain, G. (1377). *The culture of symbols*, translated by sodabah spatial, Tehran: Jihun.(in Persian)
- Sarfi, M. R. (2008). "Fire Test". *Journal of Literature and Language, Shahid Bahonar University of Kerman*, No. 8 and 9, pp. 32-57
- Tahami al-Amari, M. (2007). *Huqul al-Simiya'iyyah*. : publications Majmu'at al-Baḥithin al-Shabab fī al-Lugha wa al-Adab (in Arabic)
- Tajbakhsh, A. (1373). *Brief History of Iranian civilization and culture before Islam*, Tehran: Yadvareye Ketab. (in Persian)
- The ghats*, (1305). Translated by Abraham Purdue, Mumbai. (in Persian)
- Thamer, F. (1994). *Al-Lugha al-Thāniyya*, Beirut: publications of the Arab Cultural Center. (in Arabic)
- Poorkhaleghi chatrverdi,M & Ghaemi, F.(1389). Interpretation of Fire Symbolization through the Homeostasis Theory and Mythological Criticism (with Special Attention on Persian Mythology, Ferdowsi's Shahnameh, and Comparative View), *literary searches*, number seventeen, pages 95-120.(in Persian)
- Rasmi,S. Rasmi, A. (1395). Comparative study of the mythical role of water in the story of kuravoglu with the Shahnameh of Ferdowsi and its oral narratives, *the ancient Persian literature*, second issue, pages 65-90. (in Persian)
- Rizvi far, A and Ghaffari, H. (1390). Pierce's semiotics in the light of philosophy, epistemology and his attitude to pragmatism, *Journal of philosophy*, issue 39, pages 5-36. (in Persian)
- Rugby, P. (1380). *The lost millennia*, Tehran: Cheshmeh.(in Persian)
- Uhansen, J and Larsen, S (1388). *What is semiotics?* Translated by Ali Mir Amadi, Tehran: verjavand. (in Persian)